

KUZUY-BATI AVRUPA TÜRKÇESİ'NE ÖDÜNÇ YOLU İLE GİREN YABANCI KAYNAKLI DEYİMLER

Bernt BRENDAMOEN

Türkiye'nin dışına gidip yerleşen Türklerin konuştuğu Türkçe'nin, buldukları memleketin dilinden etkilenerek bazı değişimlere uğramakta olduğunu ve zaman geçtikçe daha büyük boyutlarda değişeceğini tahmin etmek zor değildir. Kuzey-Batı Avrupa'daki Türkçe'nin uğradığı değişimler ve genel olarak fonetik, morfoloji, sentaks ve kelime hazinesi ile ilgili özellikleri, Almanya'nın Mainz Üniversitesi, Hollanda'nın Tilburg Üniversitesi ve Norveç'teki Oslo Üniversitesi ortaklaşa yürütecekleri TINWE- "Turkish in North West Europe" adlı bir projenin konusudur. Yavaş yavaş Standart Türkiye Türkçesi'nden ayrılmaya başladığını tahmin ettiğimiz, Almanya Türkçesi, Hollanda Türkçesi ve Norveç Türkçesi şeklinde adlandırabileceğimiz bu "ağızlar"ın toplumsal çerçeveleri içerisinde incelenmesi ile sadece bu "ağızlar" ile ilgili değil, genel dilbilimi ve özellikle dil tipolojisi ile ilgili bazı hususların aydınlanabileceği kâmsındayız. Bu hususlardan birine dil erozyonu (veya aşınması) adını verebiliriz. Avrupa'daki Türk toplulukları, buldukları memleketlerde izole birer ada şeklinde Türkiye'deki Türk toplumundan ayrılmış olduğundan dilin kural sistemi ve gramer yapısı gevşemekte, Standart Türkiye Türkçesi'nin kurallarına aykırı sayılan ifade şekilleri yaygınlaşmaktadır. Diğer bir husus ise dil uyumudur: Sözkonusu memleketlerde hakim olan Almanca, Hollandaca ve Norveççe gibi dillerin tesiriyle Türkçe, fonetik, fonoloji, morfoloji, sentaks ve kelime hazinesi açısından bu dillere ait bazı özellikleri ya doğrudan doğruya ödünç alarak (Entlehnung) ya da daha dolaylı bir şekilde etkilenerek (Interferenz) uyum sağlar.

Bir dilin bütün alan veya seviyelerinin başka bir dilden aynı derecede etkilenmediği meydandır. Dilin seviye veya alanlarını fonetik, fonoloji, morfoloji, sentaks ve kelime dağarcığı olarak ayırırsak iki dilli belirli bir ortama giren bir kişinin anadili, ikinci dilden etkilendiği ölçüde, ilkönce kelime hazinesi ve belirli bir dereceye kadar sentaks bakımından etkilenir. Sözkonusu kişinin anadilinin fonetik, fonolojik ve morfolojik yönlerden etkilenmesi ise - yine ferdi olarak düşünülürse - ancak ikinci dilin hakim olduğu ortam içerisinde uzun yıllar kaldıktan sonra gerçekleşebilir. Aynı şekilde fonetik, fonolojik ve morfolojik etkilere birinci nesil göçmenlerden ziyade çocukluklarından beri ikinci dilin hakim olduğu ortamda bulunan kişilerde rastlanması doğaldır.

Böylece, bir örnek verecek olursak, Norveççe'nin Oslo ağızında dişil (yani dental) patlayıcı ünsüzden önce bulunan r'ler kaybolur ve patlayıcı ünsüz dişyuvasil (alveolar)

olur, örneğin Almanca'da **zart** olarak bilinen **sart** kelimesi Oslo ağzında [sa:ʔ] olur. Aynı fonolojik özelliğe Norveç'te bulunan 1.kuşak Türkler'den ziyade 2. kuşak Türkler'in Türkçesi'nde rastlanır. Onların arasında Türkçe konuşurlarken böylece **sert** yerinde [sæʔ] ve **vardı** yerine [vadı] gibi telafuz biçimlerine rastlamak mümkündür.

İki dillilik ve iki dil arasındaki etkileşme konusunun incelenmiş olduğu literatürü burada ele almayacağım: yalnızca son derece faydalı olabilecek bir kaç örnek araştırmanın başlığını vereceğim. Bunlar, özellikle Einar Haugen'in *Bilingualism in the Americas - a Bibliography and Research Guide* (Alabama 1956) ve Uriel Weinreich'in *Languages in Contact, Findings and Problems* (New York, 1953) başlıklı eserleridir. Hugo Baetens Beardmore'nin *Bilingualism: Basic Principles* (Clevedon, 1982) adlı kitabı da son derece faydalıdır.

Burada ele alacağım konu, Avrupa'daki Türklerde semantik sahasında görülen özel bir etkileme veya Interferenz türüdür. Semantik veya kelime hazinesindeki etki veya Interferenz'in, yalnızca kelimelerin ikinci bir dilden doğrudan doğruya aktarılarak kullanılmaya başlanması anlamına gelmediğini hatırlatmak yerinde olur. Zaten **Bahnhof'a gidelim** gibi bu tür tabirler üzerinde epey araştırma yapılmıştır. Hayır, "semantik Interferenz" veya "etki" deyişi, anadilindeki kelime ve deyimlerin kapsadığı anlam alanının, diğer benzer kelime veya deyimlerinin kapsadığı alanı birçok durumda tam olarak karşılamamasından doğan anlam değişmelerini de içine alır. Sözkonusu olan kelime ve deyimlerin en kolay görünen şekilde çevrilerek dilde aslında yeri olmayan yeni anlamların türemesidir. Amerikalı iki dillilik uzmanı Trager'ın (1937) ifade ettiği gibi bu transfer işlemleri sonucunda iki dil "become calques of one another". Ne demek istediğimi belirtmek için bir örnek vereyim: Norveççe'de **å ta** (İngilizce 'to take') fiilinin Türkçe karşılığı, **almak** fiilidir. **Almak** fiilinin kapsadığı anlam alanı, aslında "å ta" fiilinin kapsadığı anlam alanından daha geniştir. Ancak Norveççe'deki fiilin anlam alanları (veya adacıkları) vardır ki, onların Türkçe karşılığı **almak** değildir. Bunlardan biri "(bir vasıta ile) gitmek, binmek" anlamıdır, Almanca "den Zug nehmen, den Bus nehmen" gibi. Norveççe'deki (ve Almanca'daki) bu deyimler, **uçak almak, tren almak** şeklinde doğrudan doğruya Türkçe'ye çevrildiğinde sonuç son derece komik olur. Bu ifadeleri Norveççe'deki deyimlerden çevrilmiş olduklarını bilmeden duyan herhangi bir Türk, **almak** fiilinin burada "satın almak" anlamı ile kullanıldığını, ve kastedilen anlamın böylece "bir treni satın almak", "bir uçağı satın almak" olduğunu sanacaktır. Onun için Norveç'teki - ve zannederseniz Almanya'daki - Türkler arasında aşağıdaki gibi şakalar gayet yaygındır:

-Türkiye'ye uçak aldım.

-Kaça aldım ?

Bir dilden başka bir dile doğrudan doğruya ödünç alınan kelimelere nazaran çevirme yolu ile yapılan bu tür semantik "Interferenz" veya etkiyi - dilin daha derin bir seviyesine işlediği için - daha ilginç, daha köklü buluyorum. Ancak konunun ileride nasıl genişletilebileceğini düşünürsek araştırılması son derece zor bir konu olduğunu belirtmekte fayda var. Zira bu tür örneklerin varlığının farkına varmak için hem Türkçe'yi hem de sözkonusu Avrupa dilini pratik yönden çok iyi bilmek gerekir. Aynı zamanda örneklerin özellikle sık rastlandığı belirli bir malzeme türü yoktur. Böylece örneklerin kaydedilmesi az çok tesadüflere bağlıdır.

Aşağıda, Norveç'teki Türklerle yaptığım sohbetler sırasında kaydettiğim bazı örnekleri sunmak istiyorum.

Almak fiilinin başka bir örneğini vereyim: **Uçak yolculuğu ne kadar alır.** Kastedilen anlam şöyledir: **Uçak yolculuğu, ne kadar sürer.** Daha önceki cümle gibi bu da Norveççe'deki 'å ta' (**almak - zu nehmen**) fiiline dayanılarak kurulmuştur zira Norveççe'deki bu fiil (İngilizce'deki 'to take' gibi) **sürmek** anlamını da kapsamaktadır. (Norveççe'de bu cümle şöyle oluyor: "Hvor lang tid tar flyreisen?") Almanca'daki "zu nehmen" fiili gibi Türkçe'deki **almak** fiilinin **sürmek** anlamı olmasa gerek. Türk Dil Kurumunun "Türkçe Sözlük"ü ve Steurwald'ın "Türkisch-deutsches Wörterbuch"a göre **almak** fiilinin öyle bir anlamı yoktur. Fakat bu konuda (yani **almak** fiilinin **sürmek** anlamını kapsayıp kapsamadığı konusunda) Türk informantlarımdan kesin bilgi alamadım. Bazılarına göre **Uçak yolculuğu ne kadar alır** cümlesi anlaşılır, bazılarına göre ise hiç **anlaşılmaz**. Bu da, yani cümlenin bazılarına göre hiç anlaşılmaz, başkalarına göre ise gayet normal bir cümle olarak nitelendirilmesi, son derece ilginç bir şeydir ki bu, etkilemenin ne kadar bilinç dışı oluştuğunu gösterir.

Daha tartışmasız bir örnek şudur: **İnşallah araba başlar.** Bu ilginç cümle, soğuk bir kış gününde **İnşallah araba çalışır** niyetinde söylenmiştir. Bu cümlede görülen anlam kayması, Norveççe'deki **å starte** (Almanca'sı "zu starten") fiilinin anlam genişliğine dayanmaktadır. Norveççe'deki bu fiil, Almanca'daki "zu starten" fiiline muhalif olarak İngilizce'deki "to start" gibi, **başlamak** "anzufangen" anlamında da kullanılabilir.

Sen bu filme baktın mı? Kastedilen anlam: **Sen bu filmi gördün mü?** Burada ise Norveççe'de de iki ayrı fiil söz konusudur, veya daha doğrusu tek bir fiil fakat bir anlamda **på** biçimindeki ilgeç ile birlikte, diğer anlamında ise ilgeçsiz kullanılır: **Görmek**, yani "zu sehen" eyleminin Norveççesi "å se"; **bakmak**, yani "anzusehen, anzuschauen" ise "å se på" şeklindedir. Norveççe'de de (Almanca'da olduğu gibi) bu bağlamda "å se på" fiilini kullanmak yanlış sayılır. Fakat Norveççe'de **görmek** ile **bakmak** arasındaki farkın yalnızca bir ilgeçten ibaret olması, ve bu tür ilgeçlerin Türkçe'deki sisteme tamamen yabancı bir öğe olması, Norveç'teki (bazı) Türklerin, Norveççe'de **bakmak** ile **görmek** arasında hiç bir farkın bulunmadığını zannedip Türkçe'lerini bu sisteme uydurmalarına sebep olmuş olabilir.

Biraz farklı, fakat yine de benzer bir olay **sıcak bir palto** deyiminde bulunabilir. Anadili Türkçe olan bir çok kişiye göre, bu da Norveççe'nin etkisiyle meydana gelmiş bir deyimdir. Onlara göre doğru Türkçe'sinin **Sıcak tutan bir palto** olması gerekir. Norveççe'si "en varm frakk" - "ein warmer Mantel", yani doğrudan doğruya **sıcak bir palto** şeklindedir. Informantlarıma göre Türkçe'de **sıcak bir palto** dendiğinde sözkonusu paltonun şu veya bu şekilde ısıtılmış olduğu için sıcak olması gerekir. Bu gibi konularda Türkçe anadilim olmadığı için değerlendirme yapmama olanak yoktur.

Bazı deyimlerin anlamı deyimün oluştuğu öğelere tek tek bakılarak anlaşılabilir. Özellikle bu tür deyimler, esas anlamı gözönünde bulundurulmadan doğrudan doğruya çevrildiğinde son derece ilginç sonuçlar çıkabilir. Örneğin oturdukları apartman dairesinden bahsederken **Yerimiz çok dar** diyeceklerine Norveç'deki bazı Türkler **Yerimiz çok kötü** derler. Halbuki **Yerimiz çok kötü** tabiri Türkçe'de bir dairedeki yer azlığı için asla kullanılmaz - olsa olsa örneğin tiyatrodaki veya sinemada büyük bir şapkası olan birinin arkasında oturan bir kişi tarafından söylenebilir. **Yerimiz çok kötü** şeklindeki

deyimin dayandığı Norveççe ise "Vi har veldig d rlig plass". Kelimesi kelimesine bunun anlamı "Wir haben sehr schlechten Platz"- **Yerimiz çok kötü**. Ancak **d rlig** "schlecht" kelimesinin bu tür deyimlerde anlamı "az, yetersiz" olabileceği için deyimsel anlamı **Yerimiz çok dar** şeklindedir.

Aynı şekilde **Kötü zamanım var**, sık sık duyulan bir deyiştir. Kastedilen anlamı ise **Az zamanım var**. Anlam kaymasının dayandığı kelime, yine Norveççe'deki **d rlig** "schlecht" kelimesidir. Tam ters olarak **d arlig**, yani "schlecht", "kötü" kelimesinin karşıtı **god**'dur. Ancak bazı deyimlerde "bol, yeterli" anlamına gelebilir. Böylece **Bol zamanım var** ifadesinin Norveççe'si "Jeg har god tid" şeklindedir, bu da yanlış olarak Türkçe'ye **İyi zamanım var** şeklinde çevriliyor. **İyi - kötü**, yani **god - d rlig** kavramlarının deyimsel karmaşıklığının başka bir  rneği de **kötü hatırlıyorum**. Kastedilen anlam **(pek) hatırlamıyorum** veya **hafızam kötü**. Bu deyim, Norvee bilmeyen bir Türk tarafından anlaşılmasına imkan yoktur. Deyim, kelimesi kelimesine Norvee'den çevrilmiştir: **Jeg husker d rlig**, "Ich erinnere mich schlecht" **Kötü hatırlıyorum**.

Norvee'te 12 yaşından beri bulunan bir Türk gencine "Boş zamanlarında ne yapıyorsun?" sorusunu sorduğumda **Evlere pizza sürüyorum** şeklindeki son derece ilginç bir cevap verdi. Norvee'de **  kj re** eylemi, Türkçe'nin **(bir vasıtayı) sürmek** fiilinin karşılığı olmakla beraber daha geniş bir anlam alanı da vardır, şöyle ki nesnesi, vasıtada taşınan şey de olabilir; örneğin, **  kj re kaker** "arabayla pasta taşımak, arabayla (pastahanelere veya şahıslara) pasta dağıtmak, pasta taşımacılığı yapmak", yani "to distribute cakes (by car)". Kastedilen anlam, **Evlere arabayla pizza dağıtıyorum** şeklinde olmalı fakat Norvee'deki fiilin anlam genişliği, Türkçe fiilin anlam alanına tekabül etmediği için elbette ki sonuçta söylenen cümle, Norvee'yi bilmeyen bir Türk'te bambaşka bir anlam içeriği veriyor.

Polis istasyonu, sık sık duyulan, "karakol" anlamına gelen bir tabirdir. şüphesiz doğrudan doğruya Norvee **politistasjon**, Ing. "police station" tabirinden doğrudan doğruya çevrilmiştir. Yukarıda verdiğimiz örnekler gibi bunun da Türkiye'deki Türkler için hiç anlaşılmaz bir tabir olmasına rağmen yine de biraz ayrı bir şekilde sınıflandırılması gerekir zira **tren istasyonu** (Norveesi **jarnbanestasjon**) gibi tabirlerden **stasjon** kelimesi ile Türkçe istasyon kelimesi arasındaki benzerliğin herhalde tesadüflere bağlı olmadığı tahmin edilebiliyor. Böylece **polis istasyonu** gibi tabirler aslında **Bahnhof** gibi, kelimelerin çevrilmeden, doğrudan doğruya Türkçe'ye girdiği durumlara daha çok benzemektedir.

Bu konu ile ilgili malzemenin toplanması ile ilgili zorluklara değindim. Aynı zamanda bu tür semantik Interferenz veya transfer'in, doğrudan doğruya **eviri hatası** olarak nitelendirebileceğimiz olaylardan ayrı tutulması gerektiğine işaret etmekte fayda vardır. Çeviri hatası, bir cümleyle, bir kelimeyle veya bir deyimle başka bir dile çevirmek için yapılan bilinçli bir abalamadan ortaya çıkan bir hata iken bizim ele almakta olduğumuz olay, bilinçsiz ve spontane bir şekilde çıkan, sonra da küçük veya büyük bir kitle tarafından kullanılmaya başlayan, "Interferenz"  r nleridir. Ancak hangi örneklerin hangi gruba ait olduğuna karar vermek her zaman kolay değil, belki de gerekli değildir. Böylece Norvee radyosunun Türkçe yayınında söylenen şu cümlenin hangi sınıfa ait olduğu tartışılabilir: **Böğürtlen türleri ormanda vahşi olarak yetiştiriliyor**.

Bu cümlenin kastedilen anlamı ise şöyledir: **Böğürtlen türleri ormanda yabancı olarak yetiştiriliyor.**Söylenen cümlede böğürtlenler bir çeşit düşman oluvermişlerdir. Bunun sebebi ise Norveççe'deki vill -Almanca "wild" - kelimesinin doğru karşılığının bulunamayışıdır. Fakat bu, acaba Norveççe'deki vill kelimesinin Türkçe karşılığını bulmak için yapılan bilinçli fakat başarısız bir arayışın neticesi midir yoksa olay bilinçsiz bir şekilde spikerin kafasından çıkmış mıdır? Bu durumda buna karar vermek kolay değildir. Araştırmamızın ileriki bir safhasında bu tür sorunlar önem kazanabilir.

Aynı zamanda sadece çeşitli ülkelerde konuşulan Türkçe'nin değil, Standart Türkiye Türkçesi'nin de belli bir derecede bir Avrupalılaştırılma sürecine maruz kaldığını hatırlatmakta fayda vardır. Bunun bir örneği, hem Türkiye'de hem yurt dışında **gidiş dönüş bileti** yerine sık sık duyulan **gidiş dönüş bilet** gibi tabirlerdeki iyelik ekinin düşmesidir. Avrupa'daki Türklerde sık sık rastlanan bu olayı böylece oturdukları memleketlerdeki hakim dilin etkisine hemen bağlamak doğru olamaz. Bu, belki Avrupa dillerinin etkisiyle, belki de başka faktörlere bağlı olarak Türkiye Türkçesi'n- de gün geçtikçe yaygınlaşan bir olaydır. Başka bir örnek ise nesneyi nitelendiren bir sıfatla birlikte kullanılmak üzere yeniden canlandırılan **kılmak** fiilidir. Geleneksel olarak "etwas unmöglich machen" veya "to render something impossible" gibi tabirlerin Türkçe karşılığı ya ettirgen fiil, yani **imkansızlaştırmak**, ya da örn. **imkansız hale getirmek** gibi başka deyimlerle ifade edilirdi. Son yıllarda yaygınlaşmağa başlayan **bir şeyi imkansız kılmak** gibi tabirler ise herhalde yabancı dillerin etkisine bağlanabilir.

Üçüncü bir etki türü ise **gazete işçileri** yerine **gazete çalışanları** gibi örneklerde görüldüğü gibi ortaçların, eskiye nazaran daha çok isim olarak kullanılmasıdır. Avrupa dillerinin etkisinden gelen bu tür ifade şekillerinin, yaygın bir biçimde kullanıldığı durumlarda özellikle televizyon veya radyonun etkisiyle bilinçsiz bir biçimde kabul edilip kullanılmaya başlandığını tahmin edebiliriz. Ancak bu sorun Türkiye'de çok az tartışılmaktadır. Murat Belge'nin Cumhuriyet Gazetesi'nin 1 Eylül 1982 tarihli sayısında yazdığı "TV Türkçesi" başlıklı makalede ele aldığı örnekler arasında televizyondaki filmlerde "That's your problem" tabirinin **Orası beni ilgilendirmez** yerine **Bu sizin sorununuz** şeklinde çevrildiğinden bahsetmektedir. Ancak bu makale daha ziyade eleştireci niteliktedir. Aynı tür idiomatik kaymaların başka bir örneği ise Türk televizyonunda gösterilen İngiliz veya Amerikan menşeli filmlerde "My wife is a good cook" cümlesinin genellikle, idiomatik Türkçe karşılığı olan **Karım güzel yemek yapar** değil, **Karım iyi bir aşçıdır** şeklinde çevrilmesi. Ancak yabancı dillerin Türkiye Türkçesi'ne olan etkisini ele alan bilimsel bir araştırma bildiğim kadarı ile henüz yapılmamıştır.

Kuzey-batı Avrupa'da bulunan Türkler'in Türkçesi'ne dönecek olursak Avrupa dillerinden tercüme edilerek Türkçe'ye giren deyimler şeklindeki etki konusunda derinlere inmek istiyorsak en uygun araştırma malzemesini nasıl bulabiliriz? En iyi kaynakların Türklerin birbirleriyle yaptıkları sohbetler olabileceği açıktır. Ancak bu tür sohbetlerin sistematik bir araştırmaya yardımcı olabilecek bir malzemeye nasıl dönüştürüleceği tartışılabilir. Başka bir yol da Türkiye'ye tatile gelen "Almanca"ların, özellikle çocukların, akrabaları ile sohbet ederken kullandıkları "garip" (alılmamış) kelime ve deyimlerden dolayı karşılaştıkları tepkileri incelemektir. Ancak bununla ilgili de çok sorun vardır. Örneğin, bir süre önce Kuzey-batı Avrupa'daki Türkçe projesinin başka bir

bölümü için 4 yaşından beri Oslo'da bulunan ve dolayısıyla iki dili hep karıştıran bir genç ile mülakat yaparken Türkiye'ye tatile gittiğinde dili yüzünden nasıl bir tepki ile karışlaştığını sorduğuğunda anormal bir tepki görmediğini, herkesin kendisini görmekten "sevinçlerinden dört köşe" olduklarını anlattı.

Belki bir başka yöntem de herhangi bir dilden çevrilmeden örneğin Türk öğrencileri tarafından doğrudan doğruya Türkçe yazılmış kompozisyonlara da başıvrnak olabilir.

Peki, malzemeyi topladığımızı farz edelim. Sonra bu tür etkileme veya Interferenz ile ilgili olarak özellikle neyi araştırmamız ilginç olur? Şüphesiz bu tür etkilemenin, bulunduğu kişilerin eğitim seviyesi ile herhangi bir ilişkisi olup olmadığı, örneğin bu kişilerin eğitim eksiklikleri ile orantılı olarak artıp artmadığı son derece ilginç bir araştırma konusu olabilir. Ayrıca bu tür etkilemenin, bir kaç dili bilmek veya bilmemek ile herhangi bir ilişkisi olup olmadığı da araştırılabilir. Örneğin çok dil bilen bir kişinin, bu differin varlığının bilinci içinde olduğundan, differi pek karıştırmadığı tahmin edilebilir. Fakat aynı zamanda bunun tam tersi de düşünülebilir. Aynı zamanda semantik Interferenz örneklerinden hangilerinin ferdi, hangilerinin daha ziyade grup veya kitle olayları olduğunu, yani kaç kişinin aynı hatayı yaptığını tespit etmemiz gerekir. Zira ancak büyük kitlelerde belirli miktarlarda bulunan Interferenz olayları tespit edildikten sonra Türkçe'nin yeni Avrupa ağızlarının varlığından bahsetmemiz mümkün olur.